

Ана Д. Козић¹

Инстѿиѿуѿи за књижевности и уметности

**У ПОТРАЗИ ЗА ФИКЦИЈСКИМ БЕБАМА
(Вукићевић, Драгана, Бебе у ѿстѿељѿици
књижевности, Крагујевац: Филолошко-уметнички
факултет, 2021, стр. 165)**

Књига Драгане Вукићевић *Бебе у ѿстѿељѿици књижевности* посвећена је специфичним књижевним јунацима, доста дуго занемареним у научним истраживањима, и на први поглед у потпуности одсутним у рецепцији и тумачењу књижевних дела – бебама. Монографија се развила из рада писаног за зборник са XIII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 26–27. октобра 2018, *Бебе* (ур. Драган Бошковић, Часлав Николић), који је подстакао истраживачко интересовање у научним круговима за бављење наведеном темом. Постављајући бебе из књижевних текстова у видокрут читалаца и проучавалаца књижевности, ауторка се поред књижевнонаучног приступа позива и на релевантна интердисциплинарна теоријска проучавања (етнолошка, антрополошка, социолошка, психолошка итд.), не губећи из вида при томе сам књижевни текст, којем је све остало подређено.

Монографија се састоји из неколико целина, „боксова”, тематски груписаних око (1) беба-фетуса, (2) беба с одређеним аналогѿјама (свете бебе, (не)жељене бебе, бебе жртве), (3) жанровски одређених беба, (4) беба из угла феминистичких теорија и теорија рода. Посебно је истакнута троплејска природа беба. Дефинишући ближе троплеј (појам из ликовне уметности који се односи на оптичку варку), Драгана Вукићевић преиспитује и дефинише фикцијске бебе као она бића која живе „на границама, прелазима из неоствареног (виртуелизованог кроз жеље, страх, наду) у невидљиво а присутно (ембрион), из невидљиво присутног ’без нас’ у видљиво ’са нама’: вољено, обојавано, оптужено, омражено, опасно, кажњено, жртвовано” (Вукићевић 2021: 6).

У логичком следу проналажења и интерпретације беба, почетно поглавље монографије *Ембрион* бави се фетусима у књижевности. Ова специфична и наизглед ретко присутна „бића” у књижевности ауторка проналази у песми „Ембрион” Јована Суботића, у есејистичкој прози Растка Петровића (есеј „Пробуђена свест – Јуда”), као и у његовој песми „Једини сан”. Фетуси у овим делима остају тајновита бића повезана са онтолошким загонеткама, и неретко функционишу као повод за размишљање о тајни рођења. Тумачећи наведене текстове, ауторка истиче да су бебе

1 anakozi92@gmail.com

као књижевни јунаци лишене сопственог говора, те да су стога погодне за уписивање најразличитијих садржаја, а у зависности од природе и тематике тих садржаја конструишу се и тематски боксови монографије.

Целина *Просветиошћески, религиозни и фолклорно-пашријархални контексти* садржи неколико подналова и првобитно указује на бебе присутне на финалним позицијама у тексту као симбол срећног живота и општег благостања (бебе које се рађају на крају бајки или идила), да би се потом посветила бебама присутним на иницијалним позицијама. У складу са тим, поднаслов *(Не)воспашћана беба* проучава бебе у просветитељском дискурсу. Конципирана као „биће које треба да одрасте”, будућност беба зависи од васпитања које добију, а при томе оне фигурирају као огледала у којима се налази одраз (не)погодних мајки, очева или других васпитача (као примери наводе се Доситејеве *Басне* и *Наравоученија*, Стеријин *Роман без романа* итд.). Након просветитељског, прелази се на религијски концепт беба у књижевности – *(Без)грешна беба* – па ауторка у различитим књижевним текстовима издваја „божје бебе” и „бебу-Бога” (почев од *Јеванђеља по Маџеју*, захваљујући којем се формира концепт о деци као невиним бићима / анђелима, па до беседе Гаврила Стефановића Венцловића, прилагођене неуком пуку, о рођењу бебе-Бога и стварању небеске породице). Бебе као бића која обезбеђују опстанак и продужетак породичног имена и економске стабилности сврстане су у поднаслов *Секуларна беба*. Ова културолошка представа породице доминантна је у српској књижевности друге половине XIX века. Ауторка указује и на шири културноисторијски и етнолошки контекст (радови Мирослава Тимотијевића, Александре Павићевић, Тихомира Ђорђевића), у којем су се породице вредновале у зависности од тога да ли имају потомство (пре свега здраву мушку децу), тако да се на овај надовезује следећи наслов: „*Алфа беба*” – *мушка и здрава*. Примери у литератури су бројни – од народних пословица у којима се велича рођење мушког детета, а умањује рођење женског, преко књижевности XX века (оправданост прељубе како би се осигурало рођење наследника у Ћосићевим *Коренима*), па све до савременог романа (слика демаскулинизоване цивилизације у роману М. Баздуља *Последњи мушкарац*).

Поглавље *Виртуелне бебе* категорише бебе према степену жеље на жељену, безнадно жељену, нежељену и жртвовану бебу. Виртуелне жељене бебе у тексту се налазе најчешће на крају као саставни део „срећног завршетка”, а у обичајној пракси дозиване су као здрави (мушки) наследници. Супротно њима, безнадно жељене бебе, оне које су присутне кроз своје одсуство, на иницијалним позицијама, функционишу као покретачи радње и односа између ликова, док се нежељене бебе односе на децу рођену ван брачне заједнице (напуштену, убијену, абортирану). Поред примера из фикције, ауторка упућује и на релевантна етнолошка и културолошка истраживања, као и историјске и правне податке о бебама које су абортиране или убијене, најчешће у функцији регулисања друштвених односа. Ауторка, међутим, истиче како у другој половини XIX века не постоји велики број оваквих примера у књижевности иако је

у питању била распрострањена пракса судећи по историјским подацима. Наратив о мртвој беби често се јављао скривено или неперсонализовано (*Сеоска учишћељица*) или се пак однос према мајчинству користио како би се проблематизовале типичне родне особине јунакиња (јунакиње Светолика Ранковића). За разлику од књижевности српског реализма, у XX веку акценат се помера са друштвених на психолошке аспекте (проза Петра Кочића, Богдана Ластавице и Вељка Милићевића). Ауторка пише и о фигури незаконитог детета у дубровачкој књижевности, позивајући се на радове Славка Петаковића, и истиче да и овде беба служи као повод да се проговори о мушко-женским односима, социјалном статусу, прељубама итд. Пишући о нежељеним бебама у народној, дубровачкој, реалистичкој, модерној и савременој књижевности, ауторка долази до мотива жртвовање бебе, који се посебно издваја. Бебе жртве фигурирају и као „осветнице” и као „идеалне жртве” у фолклорној традицији, а овом приликом ауторка се посебно ослања на истраживања Лидије Делић. Значајан допринос овог поглавља огледа се и у праћењу генезе мотива о убиству детета код Словена, почев од индијског мита о Виравари, па све до христјанизованих наратива (уз упућивање на радове М. Драгоманова и Ласте Ђаповић). Писање о жртвованим бебама води до праћења фигуре очеве убица (*Стари и Нови завети*, мит о Танталу), затим до мотива уграђивања детета или мајке у грађевину (*Зидане Скадра, На Дрини ћурџија, Ташана*), па све до бесмисленог жртвовања (*Зимско љешовање*). Кроз брижљиво изабране примере из књижевности, ауторка прати промене фигуре бебе – од „бебе *pharmakosa*” (ритуалне бебе и сакралне жртве) до „секуларне бебе”. У наведеном логичком следу, на ред долази тема о праву одлучивања око судбине/живота/смрти порода. Индикативан поднаслов *Од зреха убиства до права на убиство* указује како се у прози модерне мотив мртве бебе мењао и обухватао у себи различите аспекте – с једне стране наратив о греху (примери искушаваних или кажњених жена због убиства фетуса или бебе), с друге прича о праву одлучивања, на шта су утицале културне промене (развој психоанализе, сексуална револуција, појава контрацепције, феминизам), па све до савремене поезије ауторки које кроз певање о бебама/ деци у ствари проговарају о женским правима и положају жене, истиче ауторка.

Надовезујући се на тему мртвих беба, поглавље *Мртворођенчад и нерођеници* тематизује мртворођене и нерођене бебе. Велики број примера ауторка налази у прози Иве Андрића, а поред књижевних, упућује и на текстове који се баве социолошким аспектима или правним статусом мртворођених беба (радови З. Поњавић, Александре Павићевић). Почев од идеје о бебама-огледалима и нарцисоидности родитеља/творца, долази се до политизације беба и везе између националности и наталитета (културолошка проучавања Петера Слотердијка). Прати се распон од идеализације беба, преко њихове мизантропске перспективе („идеја бионегативитета”), па све до ослобађања непостојећих беба (нерођенаца) културноисторијске, религиозне или националне

припадности у савременој књижевности (*Ухвати зеца* Лане Басташић, *Призивање Никољ* Срђана Вучинића).

У поглављу *Бебе назраде и бебе казне – огледало и залог будуће* ауторка истиче чињеницу да су бебе у књижевности често представљене као рефлектори жеља и страхова родитеља, те да се управо кроз различите трансфере, преко магијске моћи речи (благослови, здравице, клетве и басме) одређивала судбина и детета и родитеља. Отуда у књижевности велики број примера деце кажњене због родитељских грехова, због грехова предака, деце настале из инцестуозних веза или натприродним путем, или деце која су носиоци греха генетски пренетог. Ауторка истиче да наведени примери сведоче о чињеници да се прича о бебама најчешће формирала много пре него што су бебе зачете и рођене, без обзира на различите концепције (религијска, магијска или натуралистичка).

Поглавље *Чедовишћа* тумачи бебе чудовишта (из биљног, животињског, ванземаљског, минералног или митског света), без обзира на то да ли су вољене и жељене, или представљају казне или опомене. Жанровски су најзаступљеније у бајкама, успаванкама, народним веровањима, али ауторка наводи изабране примере и из савремене књижевности. Бебе чудовишта распрострањене су у наративима о епским јунацима/херојима (натприродна зачећа са змајем или одгајање са вилама), а посебан део односи се на бебе које су плод сексуалне активности са живим мртвцем – *Вампировић*. Овом приликом, ауторка упућује на теренска истраживања Биљане Сикимић, која сведоче о још увек живим народним веровањима везаним за вампире. Насупрот вампировићу, посебно је издвојено *Дете змај*. У овом поднаслову упућује се на распрострањени мотив о змају љубавнику и деци која су проистекла из такве везе (упућује се на синтетичку студију Александре Бјелић, као и на истраживања Драгане Антонијевић, Веселина Чајкановића и др.). Отац змај је при томе представљен као моћан љубавник и као онај који своје изузетне особине преноси на дете, за разлику од оца вампира.

Следеће међу бебама чудовиштима су *Зооморфне бебе: infans agnus, infans anguis, нав, кеншаур*. Овај поднаслов доноси каталог хибридних беба које су полуљуди, полуживотиње, попут бебе-јагњета, нава (биће које представља умрлу некрштену децу враћену у облику птице), кентаура (из приче „Кентаур” Дејана Вукићевића ауторка и преузима неологизам *чедовишће*). Наводећи примере ових беба, извлачећи их из фикције, ауторка указује на њихове троплејске особине: „Троплејски атопични јунаци нарушавају сваку могућу херменеутику која почива на ефекту мимезе и потиру основне претпоставке миметичке теорије ликова, они пркосе природним световима и доминантном антропоцентричном приповедачу аутоматизованом кроз нарцистичке жанрове. Оне дезоријентису” (Вукићевић 2021: 89).

Након беба чудовишта следе „*Бебе макине*”, *сајбер бебе*, *бебе шифре*. Ово поглавље изводи пред очи читаоца програмиране бебе, у фикцијским текстовима најчешће присутне у дистопијама или антиутопијама,

праћене футуристичком визијом кроз коју се често говори о тоталитаристичким друштвима (Бајка Д. Ђосића).

Каталог фикцијских беба комплетира се поглављем *Симболичка беба*, које је посвећено уметничким делима која уметник ствара („рађа“) и која се перципирају као деца. Кроз тумачење три песме о песми, ауторка дефинише различите концепције стварања – повезивање песничког чина са еротским чином („Santa Maria della Salute“ Лазе Костића), поистовећивање песме и субјекта, плода и творца („Из мрака те, песмо, зовем“ Стевана Раичковића), замена песме као постојећег плода за непостојећу а могућу стварност („Прстен“ Ивана В. Лалића). Прелази се потом на сагледавање тератолошког концепта уметности, који стваралачки чин повезује са кршењем естетичког дискурса и са стварањем „чудовишних креација“. У овај концепт је често укључен преступ творца, уметника, који је најчешће резултат његове гордости, и због чега он бива кажњен („Мраморни убица“ Војислава Илића).

Посебно издвојен део монографије, *У жанровској поштелици*, посвећен је праћењу како се одређени типови беба формирају и инкорпорирају у одређене жанрове (при томе се жанр у складу са когнитивном наратологијом разуме као програм/систем мишљења). У првом делу овог поглавља истражује се како *Мршва чеда* фигурирају у (1) баладама (убиство/смрт детета повезује се са сукобима вредносних система различитих култура и/или религија, а кроз судбину детета истичу се вредносни ставови средине), (2) религиозно-дидактичним наративима (укључује се трансцендентни и нуминозни аспект, праведна казна сустиже грешнике/убице), (3) мелодрами (бебе постају „инструмент патоса“). После мртвих, кроз жанровски систем провлаче се *Изгубљене и подметнуте бебе*, које се сагледавају у контексту (1) мелодраме (распрострањена фигура тужног детета, напуштеног или изгубљеног) и (2) комично-сатиричне прозе (мотив мужа рогање, пародијски и иронијски дискурс).

Посебан одељак књиге, инспирисан Нушићевим делима, посвећен је физиолошким аспектима беба – *Физиологије*. У овом поглављу беба се сагледава као телесно биће које управо својим телом комуницира са одраслима (што се често користи за њено комичко портретисање кроз бебећи плач, гугутање, подригивање итд.). Бебино тело посебно је значајно и на специфичан начин присутно у жанровима попут ташунаљки, цупаљки/цупкалица, цуцаљки итд. где се гласовне радње прате одређеним телесним радњама.

У оквиру подналова *Тело у шело с мајком или корпорална концепција „најмлађих фикцијских јунака“* ауторка пролази кроз најбитнија психоаналитичка и феминистичка тумачења беба, почев од Едиповог и Електриног комплекса, па до феминистичких расправа о полу детета (Фројд и Лакан, с једне стране, и Џудит Батлер, Елен Сиксту, Јулија Кристева, с друге). Уз навођење адекватних примера из књижевности, не испуштајући из вида сам књижевни текст којем су теоријске претпоставке подређене, ауторка указује на значај телесне перспективе у књижевним концепцијама јунака.

Последње поглавље, *Бебе космос*, посвећено је бебама насталим у енергији ероса, тако да се прати митопоетско становиште, те се ауторка позива на истраживања Владимира Топорова, као и на Бахофенов *Матријархати*. Велики број примера налази се у обредној лирици, а типови текстова су у складу са тим подељени на оне који се тичу инцеста или на оне који се тичу фигуре мајке-земље. Од обредне лирике долази се до овог мотива у делима савремених аутора, присуство и улогу телурског принципа у савременој прози, повезаност ероса и танатоса, уз освртање и на екофеминистичну критику.

Монографија *Бебе у пошлељици књижевности* представља својеврсну књигу – поред наведеног зборника (на који се и сама ауторка често позива), ово је прва монографија у српској науци о књижевности у потпуности посвећена проучавању књижевних беба. Путујући кроз књижевне периоде и епохе, ауторка извлачи на видело „порађа” из текста фикцијске бебе и поставља их у фокус читалаца и интерпретатора књижевности. Утемељена на доследно спроведеном научном истраживању, уз упућивање на релевантна теоријска, критичка, фолклорна, антрополошка, социолошка и психолошка проучавања, кроз тумачење беба у књижевним текстовима монографија упућује и на шире, књижевне, филозофске, теоријске и културне представе везане за бебе. Распон фикцијских текстова изузетно је широк и разноврстан – од народне књижевности (народне лирике и епике, обичајних и обредних пракси, легенди, веровања, предања), средњовековних текстова, примера из дубровачке књижевности, класицизма, романтизма и предромантизма, реализма, књижевности XX века, па све до дела савремених српских писаца. Изузетан допринос монографије Драгане Вукићевић огледа се и у новом читању класика српске књижевности, па су њоме обогачена тумачења најзначајнијих дела Иве Андрића, Борисава Станковића, Петра Кочића, Бранислава Нушића, Јована Стерије Поповића, Војислава Илића, Светолика Ранковића, Растка Петровића и др. Посебну драгоценост књиге чине и пратеће илустрације (слике светских уметника, фотографије (неке и из личне архиве ауторке), оригинални цртежи, примери из публицистике), које упућују на мултимедијалност и универзалност мотива који је предмет бављења. Почевши од питања постоје ли уопште бебе у књижевности, преко рада за конференцијски зборник, родила се читава монографија посвећена најразличитијим фикцијским бебама. Наводећи мноштво интригантних примера из књижевности, уз упућивање на ширу интердисциплинарну литературу, нудећи иновативна тумачења у упечатљивом стилу, монографија Драгане Вукићевић позива читаоце у књижевну авантуру, на јединствено путовање кроз „фикцијска породилишта” без потребе за коначним одговорима, те отвара пут и за будућа инспиративна тумачења и читања.

Примљен: 17. март 2022. године
Прихваћен: 1. октобар 2022. године